

S Janem Rychlíkem o prvních svobodných parlamentních volbách roku 1990

Pro tento rozhovor jsme si (Filip Brecher, Filip Hana a Jan Suk) vybrali téma parlamentních voleb ČSFR v roce 1990. Zajímalo nás, jaké jsou rozdíly mezi dnešními a tehdejšími volbami a jak volby tehdy celkově fungovaly.

Profesor Jan Rychlík, historik specializující se na moderní dějiny slovanských národů za železnou oponou, se mimo jiné zaměřuje také na téma pádu komunismu, vzestupu demokracie a následného rozpadu Československa a má tedy i hodně co říci o okolnostech parlamentních voleb ČSFR v roce 1990.

Parlamentní volby v ČSFR v roce 1990 byly první volby po pádu komunismu. Volilo se zároveň jak do Sněmovny lidu, tak do Sněmovny národů, České národní rady a Slovenské národní rady. Zvítězila hnutí Občanské fórum a Verejnost' proti násiliu.

Jak během voleb v roce 1990 vypadaly politické kampaně v porovnání s dneškem? Používaly se billboardy a podobně anebo to bylo tlumenější?

Jde o to, co máte na mysli. Billboardy a plakáty samozřejmě byly, ale na druhé straně tehdejší kampaně musely používat jiné prostředky, protože některé komunikační kanály, které používáme dnes, prostě nebyly. Nebyl internet, aspoň tedy u nás ne, a nebyly sociální sítě. Hlavním zdrojem komunikace a volební kampaně byl rozhlas, televize a tisk. Protože rozhlas a televize tehdy byly výhradně státní, každá politická strana a hnutí, které se zaregistrovalo, dostalo vyhrazený čas. Dělal se to tak, že každá strana si na kazetě nahrála svůj volební program a nějaké spoty a ty se vysílaly. Tohle se dělalo i v dalších volbách, konkrétně v roce '92. Jinak samozřejmě ta kampaň v roce 1990 přece jenom ještě měla podobu jakéhosi referenda pro nové pořádky nebo proti nim. Neplatí to

stoprocentně, ale jistě tenhle moment tam byl. Jinak si myslím, že ta kampaň se svým způsobem nelišila až tak zásadně od toho, co prožíváme dnes. Dnes se samozřejmě mnohem více objevují strany na jedno použití, které vycházejí s nesmyslnými programy a požadavky, například Věci veřejné, Přímá demokracie, a tak. Ale i v roce 1990 šlo do voleb enormní množství politických stran, protože spousta lidí si naivně myslela, že každý může vstoupit do politiky. Politických stran tehdy existovalo každopádně přes sto. Hlavní kampaň samozřejmě vedlo Občanské fórum a na Slovensku Veřejnost proti násilí. Strany někdejší Národní fronty, čili národní socialisté, lidovci, komunisté, zase neskončili tak špatně. A na Slovensku měly úspěch i Křesťanskodemokratické hnutí a potom Slovenská národní strana, která jako první měla v programu samostatnost Slovenska, i když při volbách s tímto programem ještě otevřeně nevystoupila, to udělala až asi o dva měsíce později.

Když už jste zmínil Slovenskou národní stranu, na Moravě měli podobnou stranu HSD-SMS a...

Ano, to jsem zapomněl. Máte pravdu. Ta získala velký počet hlasů, Hnutí za samosprávnou demokracii - Společnost pro Moravu a Slezsko docenta Boleslava Bárty. Ono to bylo dáno také tím, že na rozdíl od dneška byla federace, čili každý volič měl tři hlasy. Volil do národní rady... podle toho kde bydlel, kde byl zapsán do voličského seznamu, do české nebo do slovenské. Do sněmovny lidu a do české nebo slovenské části sněmovny národů. Takže velice často to bylo tak, že třeba odevzdali jeden hlas Občanskému fóru a druhý hlas na Moravě Hnutí za samosprávnou demokracii, což dnes samozřejmě není možné.

Ta moravská strana ale potom zmizela, zatímco SNS si dosáhla svého. Proč si myslíte, že to tak bylo?

To je pro mě zajímavý fenomén, tenhle moravismus. Já jsem velice dobře znal paní doktorku Alenu Ovčáčikovou, což byla Bártova pravá ruka. Zemřela, jsou to

asi tři roky. Byla poměrně mladá, bylo jí něco málo přes šedesát. A já jsem se s ní několikrát o tom bavil, protože mě to zajímalo. Mám jednoho doktoranda, který píše právě o těch moravistických stranách. Je to takový fenomén, který se objevuje vždy, když je nějaká krizová situace. Ale potom v polovině 90. let už zřejmě neoslovovaly voliče na Moravě. Už v podstatě 20 let jsou mimo politickou scénu. Moravistické aktivity tam jsou, ale dnes to nějak nikoho neoslovuje.

A jak byste vysvětlil to, že se tolik lidí voleb zúčastnilo? Měli vysoká očekávání, nebo byli spíše zvyklí chodit volit z dob komunismu?

Já si myslím, že nešlo ani tak o zvyk, ačkoli to také mohlo částečně působit, ale hlavně si lidé uvědomovali, že jde o zásadní změnu. Dnes o žádné zásadní změny už nejde. Tím si vysvětluji dnešní malou účast. Mimochodem, s tou údajnou povinnou účastí před rokem 1989 to je omyl, ono ani za komunismu volby povinné nebyly. Volby byly povinné do roku 1948. Za první republiky, kdo nešel a bylo mu méně než šedesát, dostal pokutu. Za komunismu ne. Kdo vysloveně řekl, že volit nechce, tak nemusel, ale lidé se samozřejmě báli k volbám nejtít, aby pak nebyli nějak postiženi.

A myslíte si, že byl pro tyto volby vybraný správný systém, tedy poměrový?

Tak to jsou debaty, které se vedou permanentně, a vedly se i tehdy. Já si myslím, že ano, protože pokud byste měl systém většinového zastoupení, to by skutečně bylo jenom referendum. Buď byste buď hlasovali pro komunistického kandidáta, a nebo byste hlasovali pro nějakého kandidáta antikomunistického, protože v tom dvoukolovém systému by nakonec zbyli s největší pravděpodobností jenom tihle dva kandidáti. Já osobně vůbec vidím veliké slabiny většinového systému, zvláště když je to většinový systém jednokolový, protože tam většinou poslanec nezastupuje většinu voličů. Takhle to mají v Anglii, čili tam vítěz bere všechno už v prvním kole, i když nemá nadpoloviční většinu. Kromě toho při většinovém systému hodně záleží, kde žijete. Já bydlím v Praze na Letné, a když jsou senátní

volby, tak já, který normálně volím sociální demokracii – byť při minulých volbách jsem je nevolil – vůbec nemusím k senátním volbám chodit. Jsme připojení k senátnímu obvodu v Praze 1, kde jsou téměř všichni voliči pravicoví, a nikdy kandidát sociální demokracie prostě v našem volebním obvodu zvolen nebude. V Anglii – známí mi to potvrdili – jsou například obce, kde jsou jasně konzervativní voliči, a když nejste konzervativec, tak k volbám nejdete, protože víte, že ten váš hlas k ničemu nebude. Ale to je věc osobního názoru a nemá to co dělat s volbami v roce 1990. Já si myslím, že tehdy to bylo rozumné opatření, byť třeba prezident Havel byl pro většinový systém.

Bylo u Občanského fóra jasné už před volbami, že vyhraje?

O tom, že Občanské fórum vyhraje volby v České republice, nepochyboval nikdo. Otázka bylo, kolik procent dostane. Na Slovensku byla situace komplikovanější, protože před volbami, oproti VPN, velice rychle naskočilo Křesťanskodemokratické hnutí Jána Čarnogurského. A spekulovalo se, že by křesťanští demokrati mohli vyhrát; ale nakonec nevyhráli, a to z jednoduchého důvodu. Já se s Jánem Čarnogurským znám, a také jsme se pak o tom, když jsem psal jednu ze svých knih, spolu bavili. Oni sami říkali, že chtějí směřovat na stejnou skupinu voličů, která před válkou volila Hlinkovu slovenskou lidovou stranu. Jenomže takový segment voličů už na Slovensku v té době nebyl. Jednoduchý příklad: když v roce 1913 vznikla Slovenská lidová strana, později tedy Hlinkova slovenská lidová strana, cílila na venkovské katolické voliče. Především. Ne výhradně, ale především. Fungovalo to tak, že v neděli pan farář na kazatelně řekl: “Bratři a sestry, křesťané, příští neděli jsou volby a každý dobrý křesťan, katolík, volí lidovou stranu.” Takováto agitace byla zakázaná zákonem, ale dělalo se to a fungovalo to. Jenomže v roce 1990 to nefungovalo. Můžu potvrdit, protože mám na Slovensku příbuzné, že je toto akorát tak odradilo, protože si říkali, že do tohohle nemá církve co mluvit. Přesto vítězství VPN bylo menší a nebylo do poslední chvíle jisté. Ale vyhráli. Byť tedy s menším procentem hlasů.

Které body v programu OF byly podle vás pro lidi nejdůležitější?

Tak nepochybně nejdůležitější byla transformace politického systému a potom ekonomická transformace. Na to hodně slyšeli právě podnikaví lidé, kteří pochopili, že teď mají šanci se prosadit. Protože největším problémem v době socialismu podle mého názoru nebylo ani tak to, že se nesmělo cestovat a psát do novin... to vadilo nám intelektuálům. Ale lidem ve fabrice nebo v JZD to až tak nevadilo. Co jim vadilo, byla mzdová nivelizace (mzdová nivelizace je umělé vyrovnávání mzdových rozdílů typické pro socialismus – pozn. aut.). Protože ta potlačovala jakoukoli iniciativu a pro kvalifikované dělníky byla diskriminující. Podnik musel plnit plán, a to znamená, že když jste pracoval dobře, tak jste pracoval i na ty, co pracovali špatně. Což samozřejmě už v teoretické rovině bere chuť k práci. Proč se mám dřít, když tamhleten nedělá nic a dostává skoro stejně. Říkám skoro. I tito podnikaví lidé byli ale zvyklí, že třeba po práci šli na fušku; a teď to můžou dělat legálně, mohou si třeba otevřít vlastní podnik a podobně. Toto si myslím, že byly nejdůležitější body toho programu, ale řada lidí nevnímala konkrétní program, prostě vnímala, že to je ta strana, která prosazuje změnu. Bylo takové heslo, možná, že jste ho někde našel: “*Strany jsou pro straníky, Občanské fórum je pro všechny.*” Ale například sociální demokracie, která vystoupila s klasickým socialistickým programem, tak jak to mají západoevropské sociální demokracie, tak neuspěla a v těch prvních volbách se nedostala přes 5 procent. Vlastně vstoupila pak do parlamentu takříkajíc zadními dveřmi, protože i v OF byla sociálně demokratická frakce... a ti pak utvořili sociálně demokratický klub.

Čím byste vysvětlil, že komunisté dostali nějakých 15 procent, přestože bylo tak brzy po pádu komunismu?

Komunistická strana měla asi 1,5 milionu lidí, zase, musel bych se podívat. To je obrovská masa. Sice to velice rychle kleslo, protože samozřejmě většina z nich

byli lidi, kteří žádní komunisté nebyli (v roce 1989 měla 1 701 085 členů a v roce 1990 756 120 členů – pozn. aut.). Prostě potřebovali mít stranický průkaz, aby mohli vykonávat svoji práci a o nějaké fantasmagorické myšlenky beztrždní společnosti věděli, že je to hovadina, že to nikdy nebude. Ale přece jenom zůstala komunistická strana nejmasovější politickou organizací, která tady byla. A je vlastně dodnes. Teď už ti lidé umírají, ale tehdy měla stálý segment voličů. Tím bych si to vysvětloval. Je to můj soukromý názor. Lidé, kteří celý život byli v jedné straně a jaksi obětovali myšlenky socialismu celý život, už byli v penzi a staří. Jediné, co je drželo při životě, bylo, že zůstali věrní nějakému ideálu, byť ten ideál je nesmyslný. Takže já si to vysvětluji tímto.

Byl už tenkrát nějaký podstatný rozdíl v preferencích voličů ve velkoměstech a na venkově? Jako to je třeba dneska?

Obecně jsou venkovští voliči vždycky konzervativnější, takže právě komunisti velkou oporu měli na venkově. To je určitý paradox. Soukromí rolníci v padesátých letech byli nejvíce rezistentní proti režimu a proti zakládání JZD, ale od šedesátých let se stali oporou komunistického režimu. Poslední zákon o zemědělském družstevnictví z roku 1988 jim v podstatě dával možnost volně podnikat, nakládat se svěřeným majetkem. No a to vlastně byla poslední opora toho režimu, protože na sjezdu zemědělských družstev 1. prosince 1989 jednoznačně zaznělo odsouzení změn a vlastně celé právě probíhající revoluce. Tam také vystoupil podplukovník Zbytek, velitel tankového pluku z Žatce, který říkal, že armáda je připravena, že tanky, když vedení strany vydá rozkaz, vyrazí na Prahu. No, naštěstí takový rozkaz vydán nebyl. Čili nepochybně rozdíl mezi městem a venkovem byl. V roce 1990 byla založena Československá strana zemědělská, která se ale nakonec nedostala do parlamentu. Byla to vlastně strana manažerů jednotných zemědělských družstev. Ale svým programem, já si myslím, odčerpala část voličů OF, a proto výsledky voleb OF na venkově nebyly tak silné. I když zase je to podle regionu a nedá se to říct všeobecně.

A jak byste srovnal situaci těchto voleb u nás a v okolních postkomunistických zemích? Byly tam nějaké paralely nebo se to naopak vyvíjelo jinak? Třeba v Polsku.

Ono se to těžko dá jednoznačně srovnávat. První volby byly v Polsku 4. června 1989. Ovšem byly jenom částečně svobodné, protože 65 procent poslanců Sejmu (tj. dolní komory parlamentu) se volilo tak jako doposud podle jednotné kandidátky, podobně jako u nás byla při volbách také jen jednotná kandidátka Národní fronty. A jen ten zbytek, tedy 35% poslanců, a senát, nově zřízená horní komora parlamentu, se volil svobodně většinovým systémem, přičemž kandidovat mohl každý, kdo sehnal stanovený počet podpisů. „Solidarita“ voličům dala pokyn, aby ty jednotné kandidátky škrtali, takže se stalo něco, co se nikdy nestalo za celou dobu existence komunismu: jednotná kandidátka propadla, protože nedostala ani padesát procent hlasů. Navíc Solidarita získala hned v prvním kole 91 křesel v senátu z celkového počtu 100 a plných možných 35% křesel v Sejmu. V Polsku byly volby prostě plebiscitem – voliči se rozhodovali mezi dosavadním komunistickým systémem a změnou. Tak se k tomu postavili čelem a řekli: *Dobry, tak balime, no, co se da delat.* Spíš volby v Československu měly blíž k maďarským volbám, které byly v roce 1990. Tam to probíhalo obdobně jako u nás. Přirovnal bych to i k volbám v Bulharsku, kde byl ale výsledek jiný. Tam totiž v komunistické straně bylo silné reformní křídlo, které právě svrhlo Živkova 10. listopadu. Ti se dokázali rychle přetransformovat na sociálně demokratické pozice a první svobodné volby v roce 1990 vyhráli. Mimochodem také díky venkovským voličům.

Takže vlastně to probíhalo podobně, ale prostě to vyšlo jinak.

Ano.

Uvažoval jste někdy o tom, že byste se nějakým způsobem zapojil do politiky, když to najednou šlo?

Já jsem historik a vysokoškolský pedagog, čili jsem svým způsobem byl politický člověk tím, že jsem vstupoval do veřejného prostoru, psal jsem do novin, jeden čas jsem byl členem Sociálně demokratické strany do roku 1992 nebo 1993. Ale nikdy jsem politické ambice někde dělat ministra nebo něco takového neměl. Já jsem chtěl přednášet na vysoké škole, což samozřejmě za komunismu nešlo. Jednak by mě tam nevzali, nevzali mě ani do aspirantury, a jednak s lidmi, kteří tam v tu dobu byli, bych ani pracovat nechtěl. Měl jsem jasno v tom, co teď budu dělat, když to jde. Od roku 1992 jsem začal externě přednášet na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy, protože jsem tam nechtěl přijít jako asistent a protože mi lidsky nebylo příjemné to, že bych se tam potkával s lidmi, kteří mě tam kdysi nechtěli. Říkal jsem si, že napřed tam budu externě – byl jsem zároveň v Masarykově ústavu – a až si odučím pět let, což je podmínka, tak se budu habilitovat a když budou mít zájem a vypíše se konkurz, tak přijdu (habilitace znamená získání titulu docenta – pozn. aut.). Ale to bylo v roce 1997. Od počátku jsem věděl, že teď mám možnost dělat to, co jsem chtěl dělat vždycky a co jsem dřív v podstatě dělat nemohl.

Děkuji vám za rozhovor, pane profesore.

Myslíme si, že se rozhovor docela vydařil. Pan profesor Rychlík odpověděl zajímavě na všechny naše otázky a zmínil věci, které bychom skoro určitě jinak nezjistili. Bylo zajímavé slyšet jeho názory, protože je byl schopen podložit argumenty a dát události do souvislostí, i když to nebyly v některých případech názory úplně nejběžnější. Také bylo zajímavé zjistit, jak náročné je rozhovor domluvit, uskutečnit a prezentovat v písemné podobě tak, aby byl srozumitelný i člověku, který nebyl u rozhovoru přítomen. Uvědomili jsme si, že příprava smysluplných otázek tak, abychom se dozvěděli něco, co bychom si nemohli jednoduše načíst a abychom využili znalostí tázané osoby, je opravdu náročná.

Bylo poměrně těžké sehnat člověka, který by nám rozhovor poskytl. Pamětníci, tehdejší poslanci, které jsme kontaktovali jako první, na naše pokusy o komunikaci nereagovali a museli jsme oslovit někoho jiného, ideálně historika. Poté, co profesor Rychlík přikývl na

naši prosbu, bylo ještě třeba dohodnout, jakou formou bude náš rozhovor probíhat. Bohužel se nám s ním nepodařilo setkat osobně z důvodu celostátní koronavirové karantény. Rozhovor tedy proběhl telefonicky.

Měli jsme také několik málo potíží při přepisování – některým slovům šlo totiž z nahrávky špatně rozumět, ale naštěstí to nebylo nic nepřekonatelného.

Z toho, co nám profesor Rychlík řekl, nám připadá, že tehdejší a dnešní volby byly hodně rozdílné, mimo jiné proto, že šlo o velkou změnu ve společnosti. Při současných volbách se strany liší, ale ne tak podstatně a nikdo nečeká významnou změnu. Tehdy se vlastně rozhodovalo o směru, kterým se bude země ubírat. Jednou z věcí, které nás opravdu hodně zaujaly a o čem jsme neměli tušení, byly tehdejší moravské politické strany. Nevěděli jsme, že na Moravě byly kdysi separatistické tendence.